

Turizm Tarihinin Kaynakları-2

Murat HANILÇE

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi

Anatolia'nın geçtiğimiz sayısından itibaren ülkemizde son zamanlarda giderek yaygınlık kazanan Turizm Tarihine malzeme sağlayan çeşitli kaynakları tanıtmaya başlamıştık. Bu sayıda da arşivler ve seyahatnameler üzerindeki yolculuğumuza devam edeceğiz. Köşemizin bu ikinci bölümünde Osmanlı Arşivi ve Orta Çağ seyyahlarına değineceğiz.

I. KISIM: TURİZM TARİHİ ARAŞTIRMALARI İÇİN ARŞİVLER-2

Turizm ve Turizm Tarihi Araştırmaları İçin Köklü ve Dinamik Bir Arşiv: BOA (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi)

Osmanlı Arşivleri (BOA)¹, Osmanlı Devleti zamanında üretilip Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal etmiş evrakların muhafaza edildiği, tasnif çalışmaları yapılarak gün yüzüne çıkarıldığı ve araştırmacıların hizmetine sunulduğu bir kurumdur. Osmanlı Dönemi'nde *Hazine-i Evrak* olarak anılan Osmanlı Arşivleri, devletin ulaştığı geniş sınırlar düşünüldüğünde, günümüz Balkan Devletleri ile Orta Doğu Devletleri, Afrika ülkeleri ve onların komşusu olduğu devletler de hesaba katıldığında 40'tan fazla ülkenin tarihi mirasını barındırmaktadır.

Arşivde 95 milyonun üzerinde belge vardır. Bu belgeler içerisinde 400 bini aşkın defter bulunmaktadır. Arşivin mevcut raf uzunluğu 120 kilometreyi aşmaktadır. Bu yönüyle dünyanın en zengin arşivlerinden birisidir. Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilatını meydana getiren

Divan-ı Hümayûn, Bâb-ı Defterî, Bâb-ı Âsafî, Bâbiâlî ve bunların çeşitli daire ve kalemlerine ait sicil, defter ve vesikaları, yani Osmanlı Devleti'nden intikal eden en zengin ve çeşitli arşiv malzemesini ihtiva etmesi sebebiyle Osmanlı Devleti'nin ana arşivi hüviyetini taşımaktadır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemine ait oldukça az sayıda belgeye sahip olursa da I. Süleyman (Kanunî) Devri'nden itibaren artan sayıda defterlerin ve evrakın günümüze kadar intikal ettiği ve saklandığı Osmanlı Arşivleri'nin modern anlamda alt yapısı yine Osmanlı Devri'nde kurulmuştur. 1845 yılında devrin Maliye Nazırı Safveti Paşa'nın girişimleriyle başlayan arşivin kurumsallaşma serüveni 1837 yılında Maliye Nezâreti'ne dönüştürülmüş olan *Bâb-ı Defterî* döneminden kalan ve Topkapı Sarayı'ndaki *Enderûn Hazinesi*'nde saklanan milyonlarca belgenin günümüz tasnif anlayışına uygun olarak, kalemlerine göre ayrılıp depolara konularak devam etmiş, nihayetinde 1846 yılında Hazine-i Evrak'ın kurulması ile tam anlamıyla modern Osmanlı Arşivi kurumunun temeli inşa edilmiştir.

1849'da yayımlanan *Hazine-i Evrak Nizamnamesi* ile Türk arşivciliğinin yasal temelleri atılmış ve Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar bu isimle anılmaya devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan bu zengin arşiv *Başvekâlet Evrak ve Hazine-i Evrak Müdürlüğü*, 1943'te *Başvekâlet Arşiv Umum Müdürlüğü*, 1984'te *Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü* isimleri altında 2018 yılına kadar devam etmiş; aynı yıl çıkarılan KHK (Kanun Hükmünde Kararname) ile *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı* adını almıştır.

¹ Osmanlı Arşivi Uzmanı Doktora öğrencim Ümit Baki Erdem'e bu kısım hazırlarken sağladığı her türlü katkı için teşekkür ederim.

Nasıl ki 1846 yılında Hazine-i Evrak'ın kurulması, arşiv evrakları için bir dönüm noktası ise Cumhuriyet Türkiye'sine miras kalan bu kurum için önemli bir diğer dönüm noktasını Cumhurbaşkanlığı Turgut Özal'ın arşive olan ilgisi ve talimatları teşkil eder. Alınan çok sayıda personel ve sağlanan maddi-manevi imkânlarla arşivde tasnif çalışmaları hızlandırılmış; çürümeye terk edilmiş arşiv evrakı İstanbul Hasdal, Beyazıt, Pertevniyal Lisesi, Sultanahmet, Süleymaniye ve Çapa'da arşiv uzmanlarının eşsiz çabalarıyla gün yüzüne çıkarılmıştır.

Osmanlı Arşivi İstanbul'da uzun yıllar Sultanahmet'teki binalarında hizmet vermiştir. *Kağıthane*'deki arşiv külliyesi inşası 2013'te tamamlanınca buraya taşınmıştır. Modern arşivcilik teknikleri ve belge saklama koşullarına sahip bir külliye şeklinde tasarlanan yeni arşiv yapıları 122 bin metrekarelik bir alanda yayılmıştır. Yapılar, merkezi otomasyon sistemleriyle kontrol edilen 800'ü aşkın kameraya sahiptir. Arşiv evrakı sadece ilgili uzmanlarca parmak izi ile girilebilen, ısı ve nemli anlık kontrol edilen depolarda muhafaza edilmektedir. Bu depolardaki Osmanlı arşiv mirası Dünya arşivcilik uygulamalarında kabul edilen 18-21 °C arası ısı ve yüzde 45-55 arası nem oranları ile korunmaktadır.

Osmanlı Arşivlerinin ait olduğu dönemin hukukî yapısı, başka bir deyişle ait olduğu Osmanlı Devleti sona ermiştir. Böylece arşivin ait olduğu devletin evrak üretimi durmuştur. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nin ortadan kalkması ve evrak üretiminin durmasına bakarak arşivin statik bir yapıya sahip olduğu izlenimine kapılmamak gerekir. Her ne kadar Osmanlı Devleti sona erse de Osmanlı Arşivi halen dinamik bir yapıya sahiptir. Arşive dışarıdan hibe edilen, satın alınan ve arşiv kataloglarında HSD koduyla yer alan evrakların yanında Devlet Arşivleri Başkanlığı ve ilgili kurumların iş birliği ile Makedonya, Bosna-Hersek, Arnavutluk ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki Osmanlı Dönemi'ndeki evrakın dijital görüntülerinin Osmanlı Arşivi'ne aktarılması ile bu dinamizm korunmaktadır.

Arşivde I. Süleyman'dan (Kanunî) itibaren padişahların el yazıları, diğer devletlerle yapılan

anlaşma metinleri, Osmanlı Devleti'nin son dönemine ait günümüzde akademide ve halk nezdinde etkileri hala görülen ve tartışılmalı önemli evraklar vardır. Küçük Kaynarca Antlaşması, Karlofça Antlaşması, Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Balta Limanı Antlaşması, Ayastefanos Antlaşması, Uşi Antlaşması, Cihad-ı Ekber Fetvası, Mondros Ateşkes Antlaşması, Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliği'ne tayini hakkında Harbiye Nezaretî'nin talebi ve VI. Mehmed Vahdeddin'in İradesi, Amasya Genelgesi Beyannamesi, Erzurum ve Sivas Kongreleri Beyannameleri, Misak-ı Milli Beyannamesi, Temsil Heyeti Reisi Mustafa Kemal'in TBMM'nin açılması için yaptığı çağrı gibi yakın tarihimizin dönüm noktalarını teşkil eden evraklar bunlardan önemli birkaçıdır.

Osmanlı Arşivi daha çok akademik çalışmalar için eşsiz ve temel bir kaynak sağlayıcı gibi görünse de arşivin sıradan bir vatandaş ilgilendiren yönleri de vardır. Soy kütüğü araştırmalarına son dönemde giderek artan ilgi bu tezi desteklemektedir. Kişilerin geçmişe olan merakı, nereden ve hangi bölgeden geldikleri konusundaki merak ile son dönemlerde Osmanlı Türkçesine artan ilgi birleştiğinde Osmanlı Arşivleri'ne müracaatların arttığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin 1831 yılında ilk kez uyguladığı *nüfus sayımları* ve bunlara ait 18 bini aşkın defter ile 1845 yılından başlayarak tutulmaya başlanan ve sayısı 17 bini aşan Temettüat Defterleri atalarını merak eden araştırmacılara zengin kaynak sunmaktadır.

İstanbul Kağıthane'deki Osmanlı Arşivi'nin ziyaretçilere sunduğu en ilgi çekici bölümlerinden birisi de müze kısmıdır. *Hazine-i Evrak Daimi Sergisi* adı altında hizmet veren bu müzede daha önce zikredilen antlaşma metinlerinin görsel malzemelerinin yanı sıra padişahların ve maiyetindeki eşleri ve kızlarının el yazılarının orijinal belgelerle teşhirleri ile Fatih Sultan Mehmed Han'ın Bosna Fermanı, Kanuni Sultan Süleyman'ın el yazısı, Revan Adaletnamesi, Sultan III. Murad'ın İngiltere'ye yardım için donanmanın gönderileceğini bildiren mektubu, Sultan II. Abdülhamid'in Boğaz Köprüsü Projesi'nin çizimlerinin yanında zengin tezhiplerle süslenmiş fermanlar, beratlar, mühürler, madalyalar, resimler, arşiv

Turizm Tarihi İncelemeleri

Tablo 1. Osmanlı Arşivinde Turizm Dair Bazı Belgelerin Tasnifi ve Belge Sayıları

Anahtar Kelime	Belge Sayısı	Anahtar Kelime	Belge Sayısı	Anahtar Kelime	Belge Sayısı	Anahtar Kelime	Belge Sayısı
Araba	16656	Gazino	770	Karantina	6247	Sefine (Gemi)+Sefain (Gemiler)+Vapur	6236+8143+54009
Asar-ı atik(a)+antika+eski eser+arkeoloji+hafriyat	3431+698+1431+120+6821	Geçiş	7669	Kafile+Karban+Kervan	516+48+394	Seyahat+Seyehat	11536+107
Aşevi+Aşhane	6+18	Gelecek	20315	Kasr+Köşk	9049+2129	Seyahat Pusulası+Seyahat Ruhsatnamesi	10+9
Atebat-ı Aliyat+Atebat-ı Ulya+Atebe-i Ulya	28+12+398	Gelip giden	1687	Kayık	7262	Seyahat-ı Hümayun+Seyahat-ı Seniyye+Seyahat-ı Şahane	210+110+281
Avdet+Geliş+Dönüş	17642+2931+4726	Gemi	14975	Kebapçı	115	Seyr+Seyr ü sefer+Seyrüsefer	5474+1126+426
Azimet+Gidiş	17127+3371	Geşt ü güzar+Keşt ü güzar (gezip dolaşma)	397+15	Kervansaray	446	Seyyah+Seyyahin (Seyyahlar)	1075
Bahri-bahr-bahren	30561	Gezecek	166	Kiler+Kiler-i amire	29526+846	Sıla-i Rahim (Akraba ziyareti)	75
Balos+Baloz+Meyhane	53+12+555	Gezen	653	Lokanta+Restoran	192+5	Sinema	258
Bargir+Beygir+Esb	6318+6364+498	Gezi	557	Lostarya (Küçük han-otel)	3	Sirk	118
Berr+Berren	286+433	Gidecek	20313	Matbah+Mutfak+Matbah-ı amire (saray mutfığı)	14451+1502+8627	Surre (Kutsal topraklara yollanan hediyeler)	11780
Bilet	3069	Götürecek	1017	Mekari+Mekareci+Mekhari+Mekkarici+Kiracı (Nakliyeci)	1532+19+21+1303+1216	Şekerci	619
Binek	534	Gümrüğü+gümrük	70330+70277	Menzil+Konak (Posta durağı)	14335+21196	Şerbetçi	330
Birahane	65	Hac+Hacc	29593+1541	Menzil beygiri	2304	Şimendifer+Tren+Tramvay+Katar	6343+2862+2463+2184
Cisr+Köprü	7657+11355	Hac emini	4353	Mihmannüvaz (Misafir ağırlayan)	6	Şirket-i Hayriye	2894
Çeşme	8472	Hac müjdecisi	37	Misafir+Misafirhane	4814+739	Tarik (Kara yolu)+Turuk (Kara yolları)+Şose+Yol	9341+3022+2294+64144
Çırağan	2827	Hacı+Hüccac (Hacılar)	131418+1849	Muhallebici	78	Tayinat (Yiyecekler)+Yemek+Yiyecek	30752+219+2724
Demiryol	32617	Hamam	6151	Mürur (Geçip gitme)	15617	Tenezzüh (Gezinti)	276
Deniz Hamamı	250	Han	106271	Mürur tezkire/leri	494	Tercüman	14055
Debend+Derbent+Geçid+Geçit+Maabir+Meabir+Memerr+Derbentçi	2568+601+749+978+356+1117+23+111	Harekat+Hareket	9011+54665	Mürurname	3	Teşebbüsat-i Temsiliye-i Osmani Anonim Şirketi	6
Deve+Şütür	2729+30318	Haremeyn+Hicaz+Medine+Mekke	17813+30054+21377+19596	Müskirat (Alkollü içkiler)	4029	Tezkire	46959
Dondurma	25	Harita	3948	Müze	4389	Tezkiresiz seyahat	230
Ebna-i Şebil (yolcular, seyyahlar)	79	Hayvan+Hayvanat+Hayvanat-ı Ehliye	16564+7902+842	Nafia (Bayındırlık)	35426	Topkapı Sarayı	4468
Ecnebi (yabancı)+Ecanib (yabancılar)	21068+1014	Helvacı+Helvayı	566+222	Nakil	10078	Transit	1153
Eğlence	169	İmaret	12836	Nakliye	28487	Turist+Turistik+Turizm	104+36+7
Ekmek+Fodula+Ekmekçi	8759+1466+3468	İrsal (Göndermek)	55932	Otomobil	1660	Vasil (Ulaşan)	7695
Esna-yı rah (yolculuk esnasında)	260	İsal (Ulaştırma)	2661	Panayır	1863	Vize-vize resmi	16109
Ester+Katır	1873+30521	İskele+Liman	5425+22329	Pasaport+Pasavan	25973+1128	Yol emri+yol hükm-i şerifi+yol hükmü+yol mektubu	1015+75+667+1203
Fuar	516	İzin tezkeresi	44	Pastacı	22	Yolcu	7422
Galata	23180	Kahvaltı	48	Saray	27722	Zair (Ziyaretçi)+Zuvvar+Züvvar (Zairin çoğulu)	23+174+211
Garson	56	Kaplıca	164	Sayfiye+Yazlık	196+699	Ziyaret	13377

evrakının saklanması için kullanılan torbalar, sandıklar ve paralar gibi çok zengin tarihi malzemeler sunulmaktadır.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde, 1 Mart 2002 tarihli 24682 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan "Devlet Arşivlerinde Araştırma ve İnceleme Yapmak İsteyen Türk veya Yabancı Uyruklu Gerçek veya Tüzel Kişilerin Tabi Olacakları Esaslara" göre üye olunarak araştırma yapılır.

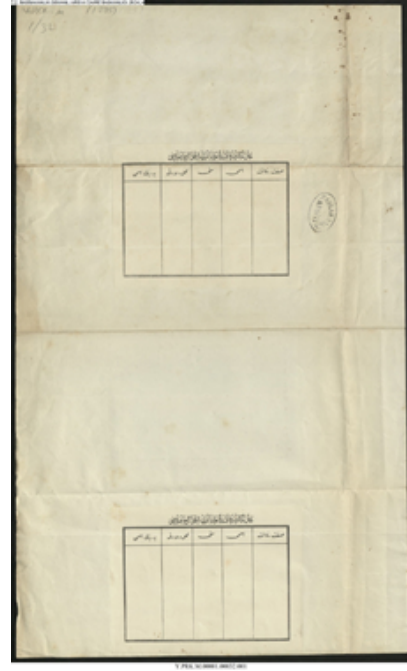
Osmanlı Arşivi'nde Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadarki döneme ait Osmanlı Devleti merkez kurumları ile taşra idareleri arasında yapılan yazışmalar, Türkiye toprakları dışındaki Osmanlı sınırları üzerinde kurulu 40 civarında devletin tarihine ait kayıtlar, Osmanlı Devleti'nin diğer yabancı ülkelerle olan siyasi ve ticari ilişkilerine ait belgeler, devlet idaresi ile ilgili oluşturulan kanun, yönetmelik, nizamname gibi mevzuat kayıtları, devlet görevlilerinin tayin, terfi ve azil kayıtları, bazı dönemlerdeki devlet memurlarının sicil kayıtları, arazi tahrir kayıtları, timar, zeamet ve has gibi toprak kullanımına ait kayıtlar, vakıflara ait vakfiye, muhasebe, görevlendirme (tevcih, tevliyet vb.) kayıtları bulunmaktadır.

Osmanlı Arşivlerinin Turizm Tarihi ve Turizme Dair Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme: Osmanlı Arşivlerindeki belgeler arşivin sitesinde bulunan belge tarama sisteminden taranabilmektedir. Ayrıca belgelerin önemli bir kısmının dijital kopyaları online olarak araştırmacılar tarafından görüntülenebilmektedir. Turizm tarihinin konusuna giren belgeler de arşivde geniş yer tutmaktadır. Aşağıdaki tabloda turizm tarihinin konusuna girebilecek bazı arama kavramlarını çıkardık ve bu kavramlarla ilgili arşivde karşımıza çıkan belge miktarını belirledik. Bu meyanda dikkatimizi çeken bazı hususları da turizm tarihi çalışması yapan araştırmacılarla paylaşmayı görev saymaktayız. Malum olduğu üzere turizm ve turist kavramları 19. yüzyıl gibi geç bir zaman dilimine aittir. Haliyle bu konularda belge arayan araştırmacıların modern tabirlerle arşivden belge arayıp bulması çok zordur. Örnek vermek

gerekirse arşivde "turist" kavramıyla arama yaptığımızda 104 belgeye ulaşırken "turist"le yakın anlamda olan ve Osmanlı Devleti zamanında daha fazla tercih edilen "züvvar" (ziyaretçiler) kelimesinden 211 belgeye ulaşılabiliriz. Ayrıca "taramayı "zuvvar" olarak yaptığımızda 174 belgeye daha erişilebilmektedir. Öte yandan Osmanlı Devleti'nden bugüne ulaşan çeşitli belgelerde bazı kavramlar Türkçe ya da Arapçasıyla kullanılabilmektedir. Benzer şekilde bazı kavramların Farsçası, hatta birçok dilde aramasıyla da belirli sonuçlar elde edilebilmektedir. Örneğin "yol" kavramıyla ilgili bir taramada 64144 adet belgeye ulaşılırken, "yol" kelimesinin Arapçası "tarik" kavramıyla yapılan taramada 9341, "tarik" kelimesinin çoğulu "turuk" kelimesiyle yapılan taramada 3022 ve "şose" kavramıyla yapılan taramada 2294 belge daha çıkabilmektedir. Hazırladığımız listenin araştırmacılara bir fikir vereceği umudunu taşıyoruz. Gelecek sayıda Devlet arşivleri içerisinde yer alan Cumhuriyet Arşivindeki belge türleri ve Turizm Tarihinde kullanımını değerlendirmeye gayret edeceğiz.

KAYNAKÇA

- Akyıldız, A. (1998). Yakınçağ Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihi Araştırmalarında Kaynak Sorunları: Arşiv ve Arşiv Dışı Malzemenin Önemi, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 2: 165-170.
- Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/osmanlinin-hafizasi-buyuk-tehlike-atlatmis/83108>, Erişim tarihi: 15 Ekim 2021.
- Binark, İ. (1994). *Türk Arşivlerinin Kısa Tarihi ve Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün Faaliyetleri*. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını.
- Rukancı, F. (2008). Osmanlı Devleti'nde Arşivcilik Çalışmaları, *Türk Kütüphaneciliği*, 22 (4): 414-434.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, <https://www.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/Sayfa.aspx?icerik=9&h=ADA45D7B737CBC58F13C672C0AECCA8E9F0DDB54A7AB8426349949A5FDEB9E15>, Erişim tarihi: 10 Ekim 2021.
- Yazarsız (2017). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*. İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını.

Belge 1. BOA.Y.PRK.M.00001.00032.001-Bulgaristan'a gideceklere mahsus mürür tezkeresi (H. 29 Zilhce 1295/M.24 Aralık 1878 tarihli)-Tezkere Osmanlı Türkçesi ve Fransızca dillerinde düzenlenmiştir. Tezkerede sahibinin ismi, eşkâli, boyu, gözü, burnu, ağzı, bıyığı, sakalı, çenesi, çehresi, rengi, mezhebi, alamet-i farikası gibi bilgilere yer verilmiştir.

Belge 2. BOA.Y.PRK.DH.00001.00083.002-Cemile Sultan'ın Kethüdası Cevher Ağa'ya verilen mürür tezkiresi (H. 25 Rebülevvel 1302/M. 12 Ocak 1885)

Belge 3. BOA.Y.PRK.TNF.00001.00023.001-Boğaziçi'nde yolcu taşımak ve Bahr-i Sefid (Akdeniz) ve Bahr-i Siyah (Karadeniz) boğazlarında gemi çekmeyi sağlamak için tertip edilen hisse senedi (H. 23 Şevval 1298/M. 18 Eylül 1881)

Belge 4. BOA.A.DVN.YML.d.-Bir Menzil ve Yol Defteri Örneği (Bu defterde yollardaki posta menzillerinde duranlar ve aldıkları atlar hakkında bilgiler bulunmaktadır.)